

Varga-Kuna Bálint

A VALÓS ÉS A KÉPZELT LÖVÉSZÁROK

Bihari Péter: *Lövészárok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarorszá-
gán.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2008, 286 oldal, 2500 Ft.

Magyarországon a II. világháborúig működött a német hagyomány az egyetemi karrier rendszerében. A nyilvános egyetemi tanári kinevezés előtt rendszerint magántanár címmel kellett beérniük a kutatóknak, vagyis csupán fizetés nélkül taníthattak. Számos magántanár így gimnáziumban tanított, mellette szabadidejében kutatott és várta a nyilvános tanárrá való kinevezését. Ma már teljesen más az egyetemi karrier rendszere, és a gimnáziumi tanárok sem kutatással vannak elfoglalva. Ezért nagyon örvendetes látni, hogy néhány tanár mégis a kutatásnak szenteli szabadidejét. Ilyen üdítő kivétel a Fazekas Mihály Gimnázium tanára, Bihari Péter, aki már számos tankönyvet és népszerűsítő művet írt (előző műve: *A németek – 2000 év Európa közepén*).

Legújabb könyve komoly tudományos értékkel bír. A könyv alapját a szerző a Közép-Európai Egyetemen megvédett doktori disszertációja szolgáltatja, amit Bihari Karády Viktor irányítása alatt írt. Az alábbiakban először a gondolatmenetet kívánom rekonstruálni, majd a hipotézisre fogok reflektálni.

A könyv előszava és bevezetése világosan kijelöli a szerző céljait: megírni az I. világháború hátszágának, elsősorban a világháborús Budapestnek a mentalitástörténetét. A mentalitástörténetet keretként felhasználva a szerző arra tesz kísérletet, hogy a zsidókérdésen keresztül megfogja a középosztály feltételezett kettészakadását. A mű első fejezete nagyjából az egyházpolitikai törvények elfogadásától a háborúig tárgyalja az előzményeket. A témával foglalkozó korábbi kutatásokat felhasználva (elsősorban Szabó Miklósról építve) szemléletesen mutatja be az 1895 körül, illetve a koalíciós válság idején kialakult törésvonalak természetét. Bihari tézisében a katolikus jobboldal létrejötte és Néppárt megalakulása, illetve a Szabadelvű Párt ellenfeleinek összefogása és a Társadalomtudományi Társaság szétválása radikális-demokrata és liberális-konzervatív szárnyakra azonban mind csupán előjáték a világháború éveiben bekövetkezett nagy törés előtt. Érvelése mindenesetre meggyőző, amennyiben a magyar liberalizmus kiüresedéséről beszél a századelőn.

A következő két fejezet a világháború alatti parlamenti politikát, illetve a kormány beavatkozását és a közellátás főbb vonalait próbálja rekonstruálni. Ezen fejezetek szintén a szerző téziseihez szolgáltatnak külső kereteket. A negyedik fejezet viszont már közvetlen kapcsolatban van a tézissel. Ez a rész a háborús ország felkavart társadalmát elemzi, elsősorban a középosztály, különösen a tisztviselők lecsúszását. A középosztály deklasszálódása Bihari szerint közvetlen kapcsolatban van a háború okozta antiszemita hullámmal, ami tézise bizonyításában kulcsszerepet kap. Az ötödik fejezet a főváros kultu-

rális életével foglalkozik, elsősorban a tömegkultúrára (különösen a filmkultúrára) és az egyre divatosabb radikális jobboldali diskurzusra koncentrálna. A hatodik fejezetet a szerző a világháború alatti zsidókérdésnek szenteli három alfejezetre bontva: a bankok és nagytőkék elleni hangulatkeltés, a Huszadik Század nevezetes zsidókérdés-vitája, majd hosszasan taglalja a széles körűen felszínre törő antiszemitizmust. Az utolsó fejezet pedig leginkább a keresztény mozgalmak összefogásával foglalkozik.

Bihari tehát egy igen erős hipotézist állít fel és törekszik bebizonyítására. A hipotézis röviden így foglalható össze: 1916 és 1918 között a magyar társadalom a zsidókérdés mentén szakadt ketté. Bihari hipotézisét tehát három elemre lehet bontani: 1) a magyar társadalom kettészakadt, 2) ez a szakadás a zsidókérdéssel, illetve az azzal szinte azonos középosztály-kérdéssel van összefüggésben és 3) ez a szakadás az I. világháború utolsó három évében, tehát 1916 és 1918 között következett be.

Vizsgáljuk meg egyenként az állítás elemeit. A magyar társadalom kettészakadt állapotáról történészek és publicisták is gyakran elmélkedtek és elmélkednek: a sor Szekfű Gyulától Erdei Ferencen át jó néhány mai kutatóig terjed. Akárcsak Bihari, a legtöbb szerző olyan hosszútávú, akár évszázados múltra visszatekintő tendenciát vél felfedezni a magyar középosztály szerkezetében, ami állandó törésvonalakat feltételez a két tábor között. A táborok tehát statikusak, a törésvonal pedig ugyanaz a dualizmustól kezdve a Horthy-korszakon át, majd számos szerző szerint ez a törésvonal túlélte a szocializmust is, és ma is meghatározó jelentőségű. Bihari is készpénznek veszi ennek a törésvonalnak a meglétét. Vajon tényleg ennyire egyértelmű lenne ez a törésvonal? Bár a hivatkozásjegyzék szerint a szerző példamutató olvasottsággal rendelkezik, egyetlen olyan műre sem hivatkozik, amely legalább elgondolkozna ennek a dichotómiának a meglétén. Pedig a szerzőnek ha máshonnan nem, legalább mesterének, Karády Viktornak Gyáni Gáborral folytatott a vitájából (BUKSZ 1997/3., 1998/1.) tudnia kellett volna, hogy a mélyebb, finomabb kutatások nem feltétlenül igazolják ennek a mindent átszövő törésnek a meglétét. Még akkor is, ha Bihari fenntartja a korábbi elképzelésekre alapozott nézetét, mindenképpen érdemes lett volna legalább megemlíteni, jobb esetben pedig megcáfolni az ellenvetéseket. Ennek hiányában viszont a hipotézis nem túl stabil.

Kevésbé látom problematikusnak a tézis második részét. Akár beszélhetünk a középosztály szétszakadásáról, akár nem, a zsidókérdés mindenképpen kiemelt szerepet játszik az újabb kori magyar társadalomtörténetben. A zsidóság szerepén keresztül folytatott vizsgálatot tehát teljesen legitimnek tarthatjuk.

Annál problematikusabbnak érzem viszont a tézis harmadik pontját. A korábbi kutatók (elsősorban Szabó Miklós) két töréspontot emeltek ki: a már említett 1895 körül, illetve a koalíciós válság időszakát. Bihari szerint azonban a Horthy-rendszer zsidóellenességébe forduló világháborús antiszemita diskurzus okozta a kettészakadást. A szerző érvelése engem nem győzött meg. Mihez képest lett nagyobb a szakadás, mint korábban? És itt hiányzik nagyon, hogy Bihari nem használ pontosan definiálható érveket a kettészakadt társadalom mellett. Hogyan lehet pontosan meghatározni ezt a kettészakadtságot? Ha ismernénk, hogy a zsidó és keresztény középosztály mennyire alkottak elkülönülő alrendszereket, akkor ezen dinamika alapján egyszerűbben megmondható lenne, hogy

volt-e a szakadás, és ha igen, mikor következett be. Bihari viszont csupán az antiszemita diskurzus erejével próbálja bizonyítani téziséét. Márpedig éppen a szerző érvel amellet, hogy az antiszemitizmus az 1880-as évek (Istóczy Győző fellépése) óta a magyarországi politikai diskurzusok állandó részét alkotta. Így nem igazán érthető, hogy az antiszemita hullámok közül miért éppen a világháborús vezetett volna végleges szakadáshoz. Az a ki-tétel ugyanis, hogy a háború utolsó három évében „feltehetően többen, a társadalom szé-lesebb csoportjai érezhették, hogy ők is találkoznak a felsorolt zsidó alakok és negatív ma-gatartástípusok valamelyikével”, ami szélesebb bázisú antiszemitizmushoz vezetett (248), egyáltalán nem elég a tézis bizonyítására. Feltehető vagy bizonyítható? Mihez, kihez ké-pest többen?

Érvelését tovább gyengíti, hogy igen egyenlőtlenül bánik a felekkel. A világháborús zsidókérdésről igen részletes képet kaphatunk – de csupán az antiszemita oldaláról, egyfajta „nürnbergi látószöveget” követve. Bihari könyvéből alig tudunk meg valamit a zsi-dó oldalról. Hiányzik a zsidó társadalom rétegzettségének bemutatása, a zsidóságon be-lüli törésvonalak ábrázolása. A kép tehát igencsak egyoldalú. Ráadásul a feltételezett árok két oldala között mintha légtüres tér lenne. Nem esik szó egyrészt a nem magyar és nem zsidó középosztályokról, másrészt pedig azokról, akiket nem lehet elhelyezni az árok valamely oldalán. Biharinak abban igaza van, hogy a régi liberális rendet óvatosan továbbfejlesztetni kívánók köre (véleményem szerint ide sorolható Tisza István) egyre inkább elszigetelődött a radikális megoldásokat előtérbe helyező háborús időkben, de modelljéből mégis kilógnak. Vajon ez a kör melyik táborba sorolható be: „a modern, nyugatra tekintő Magyarország (Pannónia)” vagy „az elmaradott és a modernizációt el-utasító Magyarország (Hunnia)” (252) polgárai ők? Vajon a magyar középosztály tény-leg ennyire egyszerű jelenség lenne, hogy le lehetne írni a haladók és a maradiak dichotómiájával?

Bihari hipotéziséét ezek alapján nem látom bizonyítottnak. Arról viszont meggyőz a könyv, hogy az I. világháború utolsó éveiben az antiszemitizmus nagyon komoly mér-tékben felerősödött, és a Horthy-korszak már ebben a zsidóellenes légkörben szüle-tett meg. Bihari Péter könyvének legnagyobb erénye így az általa keretként kezelt há-borús mentalitástörténeti megközelítés. Könyve ebben akár úttörőnek is tekinthető, a középosztály kettészakadtságát taglaló vitában pedig egy mindenképpen továbbgondo-landó mű.